

*Бочарова Н. В.,**кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ ТВОРЧОСТІ ТА ПРАВА НА РЕЗУЛЬТАТИ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Стаття присвячена проблемі конституційного забезпечення свободи творчості та права на результати творчої діяльності в інформаційному суспільстві, коли знання, інтелектуальний потенціал та творча діяльність людини стають головними суспільними цінностями та визначають шлях подальшого розвитку людства.

Ключові слова: конституційне регулювання, свобода творчості, права людини, інформаційне суспільство, інтелектуальна власність.

Постановка проблеми. Інформаційне суспільство у даний час розглядається як нова історична фаза цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація і знання, а технології набувають значення не тільки технічних засобів, але і соціальних інструментів реалізації людського потенціалу. Інформаційна модель побудови майбутнього суспільства стала новою парадигмою суспільного розвитку на протигагу минулій механістичній парадигмі. В рамках цієї парадигми розробляються сучасні стратегії суспільного розвитку як на міжнародному, так і локальному рівні. Як приклади можна привести підписання лідерами Великої вісімки основоположного документа Окинавської хартії глобального інформаційного суспільства [1], проведення під егідою ООН Всесвітнього саміту по інформаційному суспільству, який проходив в два етапи (у Женеві в грудні 2003 р. і в Тунісі в листопаді 2005 р.) [2], а також ухвалення Європейським Союзом Плану дій, який визначив рух Європи до інформаційного суспільства [3].

В умовах інформаційного суспільства однією з головних суспільних цінностей стає творча діяльність людини, оскільки як головний ресурс виступає інтелектуальний потенціал, а не традиційні матеріальні ресурси (енергія, сировина). Нова економіка, заснована на знаннях, народжує нову соціальну групу людей, яку в західній соціології називають knowledge-class, а Е. Тоффлер визначає як «когнітар» і передбачає їй в майбутньому роль структурного детермінатора, якому належатиме функція соціального управління у всіх сферах суспільного життя [4]. Професіоналізм і здібність до творчості, прагнення людини до самовдосконалення стають критеріями, що визначають її соціальний статус.

За таких обставин підтримка і захист творчості, охорона результатів творчої діяльності стають одним з головних завдань держави, яка грає провідну роль в процесі переходу до інформаційного суспільства. Ця діяльність безпосередньо пов'язана із захистом державою свободи особи і прав людини, без реалізації яких неможливий розвиток

творчого потенціалу людини і залучення її до світових культурних цінностей і досягнень науки. Усвідомлення цього факту призвело до появи в конституційних текстах багатьох країн світу положення про правовий захист творчої діяльності і гарантування права на її результати, які здебільше об'єктивовані в системах інтелектуальної власності. Право на результати творчої діяльності відноситься до групи культурних прав, конституційне закріплення яких означає можливу поведінку людини в культурній сфері. Відповідно, визначається обов'язок держави, фізичних і юридичних осіб не порушувати, не перешкоджати реалізації цієї можливості. Закріплення такого права в Конституції означає, що на державу покладаються зобов'язання охороняти і підтримувати творчу діяльність людини, а також створювати ефективну правову систему охорони права на її результати.

Стан дослідження. Наукова характеристика конституційного права на свободу творчості дається в загальних працях з прав людини К.К. Гасанова, Л. І. Глухарьової, В.А. Каргашкіна, А.М. Колодія, Д.І. Луковської, О.А. Лукашової, Ф. Люшера, А.Ю. Олійника, М.Ф. Орзи-ха, Л. Хьелл та інших, а також у спеціальних дослідженнях. Серед останніх відмітимо дисертації В.П. Авдєєвої, Д.Е. Корчагіної, Т.М. Мілової, А.Н. Морозової, Д.С. Шапорєвої, статті Л. Трахтенгерця і А.Ш. Юсуфова. В останні роки звертає на себе увагу серія праць російської вченої О.В. Сазоннікової, яка висунула і обґрунтовує положення про розвиток особливого напрямку в науці конституційного права – конституційної культурології. Особливу увагу О.В. Сазоннікова приділяє аналізу змісту свободи творчості в конституційному праві [5].

Разом з тим можна констатувати, що у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці досі ще не отримала завершеного оформлення конституційно-правова доктрина, яка б визначила теоретичні засади розвитку законодавства про творчу діяльність, право на її результати та інтелектуальну власність. Відсутність такої доктрини призводить до певної термінологічної та методологічної невизначеності.

Метою даної статті є теоретичний аналіз змісту права людини на результати творчої діяльності як об'єкту конституційно-правового регулювання. Також ставиться завдання визначити специфіку і значення конституційного забезпечення свободи творчості і права на результати творчої діяльності в умовах інформаційного суспільства, коли знання, інтелектуальний потенціал та творча діяльність людини стають головними суспільними цінностями та визначають шлях подальшого розвитку людства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна система прав і свобод людини формувалась протягом тривалого історичного періоду і залежала від розвитку суспільних відносин, соціального, економічного і культурного прогресу. Право на творчість і результати творчої праці стало предметом конституційного регулювання у другій половині ХХ ст. під впливом вимог міжнародних пактів про права і свободи, з одного боку, і об'єктивних процесів науково-технічного прогресу і розвитку культури, з іншого. Це право віднесене до «другого покоління» прав людини, чия поява зумовлена посиленням соціальної ролі держави, її турботою про гідний рівень життя індивіда. Цілком закономірно, що конституційні норми про право на творчу діяльність, її результати і пов'язану з ними інтелектуальну власність вміщені в тих частинах конституцій європейських країн, де закріплені основні права і свободи людини і громадянина.

Право на творчість та результати творчої діяльності відноситься до групи культурних прав. Культурні права, які становлять самостійну групу прав людини, розглядаються як гарантована державою можливість кожного вільно використовувати весь комплекс культурних благ, який включає умови і послуги для задоволення творчих потреб, можливостей залучитися до культурних цінностей, які є в суспільстві і державі. До групи культурних прав відносяться:

- свобода творчості;
- право на доступ до культурних цінностей;
- право на освіту;
- свобода викладання;
- право на участь в культурному житті;
- право на використання результатів технічного прогресу і їх практичне застосування;
- право на інформацію.

Право на результати творчої діяльності тісно пов'язане зі свободою творчості як елементом конституційної системи прав і свобод людини.

Природа творчості має два аспекти: 1) персоніцентристський – творчість є реалізацією здібностей суб'єкта творчої праці, 2) соціоцентристський – творчість виступає як діяльність людини, результатом якої є суспільно значущий продукт. Таким чином, свобода творчості у конституційному праві позиціонується у двох сенсах: 1) як прояв індивідуальності, унікальності і автономії людини, 2) як принцип духовних основ конституційного ладу – один із життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави. Це означає, що при яскраво вираженій творчій установці у індивіда його активність націлена на самовираження [6, с. 514-520]. Однак результатом такої активності можуть бути соціально значущі цінності в духовній або економічній сферах. Так, наприклад, визнані суспільством і державою авторські права розповсюджуються на наукові, літературні, драматичні, музичні, хореографічні, фотографічні, аудіовізуальні твори, твори архітектури, образотворчого і прикладного мистецтва, комп'ютерні програми, бази даних.

Деякі вчені-юристи не бачать серйозних юридичних відмінностей між правами і свободами людини [7]. Вони вважають, що принципових відмінностей у соці-

альному і юридичному сенсі між правами і свободами не існує. Наприклад, О.А. Лукашова висловлює думку, що за юридичною природою та системою гарантій права і свободи, по суті, ідентичні. Термін «свобода», на її погляд, лише підкреслює більш широкі можливості індивідуального вибору, не вказуючи конкретного результату, а термін «право» визначає більш конкретні дії. У зв'язку з цим поняття «свобода творчості» і «право на свободу творчості» отожднюються [8].

В той же час у окремих дослідженнях з конституційного права (наприклад, роботах С.А. Авак'яна [9]) вказується на більш широке змістовне і юридичне значення поняття «свобода», яке включає і інші конституційні значення цього терміну, перш за все визначення індивідуальної автономії особи і спосіб її соціалізації.

Французький вчений Ф. Люшер дав визначення «свободи особи» як «право індивіда вести належний спосіб життя» [10, с. 89]. Таким чином, права людини знаходяться у прямому зв'язку зі свободою особи, оскільки її, як фактичний стан, не можна відривати від юридичних прав і обов'язків, але разом з цим свободу не можна отожднювати тільки з правами. У Конституціях поняття «свобода» вживається не тільки як поняття, аналогічне терміну «суб'єктивне право», але і як один із основних принципів конституційного устрою, а також загальний світоглядний принцип природного стану людини як найвищої цінності для держави.

На підставі цих аргументів ряд дослідників пропонують вважати поняття «свобода творчості» більш широким поняттям, ніж «право на свободу творчості» [11]. Ми погоджуємося з таким підходом. Дійсно, свобода творчості поряд з гарантованим державою правом створювати літературні, художні і інші твори, проводити наукові дослідження, займатися винахідництвом, сценічною діяльністю, проголошує загальний принцип функціонування духовно-культурних відносин, недопущення ідеологічного диктату, контролю і цензури з боку держави, її невтручання у творчий процес і ідеологічну різноманітність. Російські дослідники Т.Я. Хабрієва та В.Є. Чіркин пишуть про важливу роль свободи творчості в системі конституційних основ духовного життя суспільства [12, с. 222-223].

Таким чином, констатуємо, що поняття «свобода творчості» може виступати і як принцип духовно-культурного життя демократичного суспільства, і як суб'єктивне право на творчу діяльність. Саме в останньому значенні воно використовується у даній статті. Ми розглядаємо свободу творчості як право кожного самостійно, без втручання держави або інших осіб створювати твори мистецтва, науки, літератури, винаходи, займатися творчою діяльністю у інших областях. У цій свободі знаходить втілення соціальна цінність розумової праці, гідність вченого, творчого працівника. Свобода наукової, технічної, художньої творчості припускає право кожного безперешкодної участі у наукових дослідженнях, розвитку літератури і мистецтва, винахідницької і раціоналізаторської діяльності.

Загальні теоретичні характеристики конституційного права на свободу творчості, можна звести до такого. Гарантована конституціями свобода творчості передбачає створення ефективної системи охорони прав грома-

дян на результати їх творчої діяльності, які відносяться до об'єктів інтелектуальної власності. Принцип свободи творчості стає провідним конституційним принципом авторського права, а авторське право стає основною формою його реалізації. Конституційна свобода творчості людини як гарантована державою можливість включає такі елементи:

- вибір займатися творчістю чи ні;
- вибір виду творчості, способу участі в ньому, форми і організації творчого процесу;
- право розвивати творчі здібності;
- право на державну підтримку творчої діяльності;
- право розпоряджатися результатами творчої праці;
- право захищати свободу творчості і результати творчої праці.

Перші три елементи свободи творчості, власно кажучи, не піддаються правовому регулюванню, оскільки охоплюють творчий процес, який базується на внутрішньому досвіді індивіда і заснований на саморегуляції. Гарантована у конституціях свобода творчості означає створення умов для використання цієї свободи, перш за все, конституційним встановленням законної охорони інтелектуальної власності, яка становить самостійний об'єкт конституційного регулювання.

Інтелектуальна власність виступає як стратегічний ресурс сучасного інноваційного розвитку, в основі якого закладена творча діяльність особи. Людина і її творчий потенціал, вчені як суб'єкти соціально-перетворюючих інновацій визначають основні вектори розвитку світового і національних співтовариств. М. Кастельс, творець теорії інформаційного мережевого суспільства, відзначає, що інтелектуальна власність являє собою механізм самоствердження нових соціальних груп – менеджерських і інтелектуальних еліт, що володіють правом власності на знання і інформацію [13].

Висновки. Міжнародною спільнотою визнано, що творчість є однією з рушійних сил сталого розвитку в умовах інформаційного суспільства. Тому завдання держав – всіляко заохочувати творчість, зокрема, за допомогою ефективної правової охорони, яка, з одного боку, слугувала би забезпеченням авторів засобами для існування, а, з іншого боку, сприяла би розвитку культури і прогресу шляхом широкого розповсюдження творчих досягнень. У дослідженнях людського потенціалу інформаційної епохи наголошено, що чим більша частина людей бере участь у творчій праці, чим більше таких людей, тим вище якість розвитку сучасного суспільства і економіки. Недостатня увага стосовно захисту прав творців інтелектуальних продуктів веде до збитків матеріального, морального і політичного характеру. Державна підтримка і охорона результатів творчої діяльності є серйозним стимулом для творчості. Здібності і бажання творити складають особливу якість людини – креативність. Людина-творець і креативний клас людей є зараз вирішальною силою економіки знань. Один із засобів заохочення креативності – захист результатів творчої праці і їх юридичної форми у вигляді інтелектуальної власності. Це важливіший напрямок державної культурної, освітньої і інноваційної політики.

Зважаючи на все викладене вище, здається доцільним в умовах розпочатої в Україні конституційної ре-

форми вдосконалити текст Конституції України шляхом включення положення про обов'язок держави опікуватися проблемами інноваційного розвитку і ефективного використання інтелектуальних здобутків творців в умовах інформаційного суспільства. Одночасно пропонуємо відтворити у спеціальних законах України у сфері забезпечення особистих немайнових прав творців об'єктів права інтелектуальної власності (Законодавство України «Про авторське право та суміжні права», «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки») конституційні положення щодо:

- права громадян, в тому числі авторів і інших представників інтелектуальної діяльності, на свободу літературної, художньої, технічної творчості;
- права на вільний вибір форм, способів, прийомів та змісту творчості;
- права на вільний доступ до наукових і науково-технічних досягнень, а також досягнень в сфері мистецтва і літератури.

Література:

1. Окинавська хартія глобального інформаційного суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unesco.ru/rus/pages/Admin/01122004200114.php>.
2. Europe at the Forefront of the Global Information Society: Rolling Action Plan. Communication from the European Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions. – 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://merlin.obs.coe.int/iris/1997/1/article4.en.html>.
3. Туніське зобов'язання, прийняте на Всесвітній зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства (Туніський етап) 18 листопада 2005 року. – Документ WSIS-05/NUNIS/DOC./6(Rev.1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nkrz.gov.ua/uk/1324628380/1337763264/1337767389/>.
4. Тоффлер, Елвін. Третя хвиля / Е. Тоффлер ; Пер. з англ. А. Свси за ред. В. Шовкуна. – К. : Вид. дім «Всесвіт», 2000. – 475 с.
5. Сазонникова, Е. В. Конституционно-правовые аспекты творчества / Е. В. Сазонникова // Конституционное и муниципальное право. – 2008/1. – № 16. – С. 6-8.
6. Хьелл, Ларри. Теории личности : основные положения, исследования и применение: Пер. с англ. / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – 2-е изд., испр. – СПб. ; М. ; Харьков : Питер, 1998. – 608 с.
7. Погребняк, С. Право і свобода: загальнотеоретичні проблеми / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць. – Х. : Право, 2006. – № 4. – С. 35-48.
8. Права человека : учебник для вузов / Т. А. Васильева, В. А. Карташкин, Н. С. Колесова ; ред. Е. А. Лукашева ; Комиссия по правам человека при Президенте РФ, РАН. Ин-т гос-ва и права. – М. : Изд. НОРМА, 2001. – 560 с.
9. Авакьян, С.А. Конституционное право России : учебный курс в 2-х т. / С.А. Авакьян. – М. : Юрист, 2010.
10. Люшер, Ф. Конституционная защита прав и свобод личности / Ф. Люшер ; под ред., вступ. ст. С.В. Боботова ; пер. с фр. С.В. Боботова, Д.И. Васильева. – М. : Прогресс : Универс, 1993. – 383 с.
11. Корчагина, Д. Э. (Дарья Эдуардовна). Конституционное право на свободу творчества и охрану интеллектуальной собственности в России и США : сравнительно-правовое исследование : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.02 – конституционное право ; муниципальное право / Д. Э. Корчагина ; Науч. рук. Р. В. Енгибарян. – М., 2010. – 22 с.
12. Хабриева Т. Я. Теория современной конституции / Т. Я. Хабриева, В. Е. Чиркин. – М. : Норма, 2007. – 319 с.
13. Кастельс, М. Галактика Интернет : размышления об Интернете, бизнесе и обществе / Мануель Кастельс ; [пер. с англ. А. Матвеева] ; под ред. В. Харитоновой. – Екатеринбург : У-Фактория (при участии издания Гуманитарного университета), 2004. – 328 с.

Бочарова Н. В. Значение конституционного обеспечения свободы творчества и права на результаты творческой деятельности в условиях информационного общества

Аннотация. Статья посвящена проблеме конституционного обеспечения свободы творчества и права на результаты творческой деятельности в информационном обществе, когда знания, интеллектуальный потенциал и творческая деятельность человека становятся главными общественными ценностями и определяют путь дальнейшего развития человечества.

Ключевые слова: конституционное регулирование, свобода творчества, права человека, информационное общество, интеллектуальная собственность.

Bocharova N. The value of the constitutional providing of freedom of creativity and the right on the results of creative activity in the conditions of information society

Summary. The article deals with the constitutional freedom of creativity and the right on the results of creative activity in the information society, where knowledge, intellectual and creative potential of human activity are the main social values and determine the path for the future development of humanity.

Key words: constitutional ensuring, creativity, rights of man, information society, intellectual property.